

Notes disperses (II)

Albert Jané

Institut d'Estudis Catalans

Una vegada, a Sicília, el guia ens va explicar que el sicilià era com l'italià però amb algunes diferències dialèctiques. Ben mirat, no és pas cap disbarat. La distribució de significats entre *dialèctic* i *dialectal* no deixa de tenir un punt d'arbitrarietat: hauria pogut ser al contrari. Els marxians 'estudiosos de Marx' es diuen així perquè el derivat *marxista* ja estava ocupat. De l'astronomia seria més propi dir-ne *astrologia*, és a dir, 'estudi dels astres', però aquest terme ja l'havien acaparat els de l'esbart dels horòscops, i bé calia fer diferències. Carles Riba, tal com s'ha comentat tan sovint, va distingir entre *maragallians* i *maragallistes*. Primfilant molt, potser ens podríem arriscar a suggerir que hauria estat més adequada una distinció de signe contrari: els *maragallians*, com els marxians (els estudiosos de l'autor), i els *maragallistes* com els marxistes (els seguidors fidels de les seves idees).

A vegades, la subjecció a la mètrica distorsiona la lògica o la realitat dels fets, Per exemple, aquests versos de la coneguda cançó popular:

«si no maduren el dia de Pasqua maduraran en el dia del Ram», és a dir, com si el dia del Ram fos posterior al dia de Pasqua.

De moltes coses —la poesia, la filosofia, la bellesa...— n'hi ha que diuen que no es poden definir. Potser caldria començar per definir el verb *definir*. En tot cas, hi ha aquells llibres que en diuen diccionaris. Salvador Espriu i Joan Perucho van coincidir afirmant, en un mateix llibre (*Vuit poetes*), que no sabien què era la poesia. A la insabuda l'un de l'altre, és clar. Potser quan es van adonar de la coincidència no els va fer gaire gràcia. Ja se sap: no sempre s'és tan original com un voldria.

Decididament, hi ha formes de llenguatge que es perden. Ara dic «Passi-ho bé», com sempre s'havia dit, i n'hi ha que em contesten dient: «Gràcies, igualment.»

Saps què passa? és una frase cada cop més habitual amb què s'anticipa una negació, una informació desfavorable. Si demanes si tal o tal activitat la faran en

català o en castellà i et diuen «Saps què passa?», és que la faran en castellà.

Una locució verbal de l'època de la meva joventut que em sembla que ha desaparegut sense deixar rastre és *fer cara de dolent de pel·lícula antiga*. Ja aleshores, efectivament, els dolents de les pel·lícules dels primers temps del cinema procuraven fer una cara de maldat tan exagerada que al cap de pocs anys ja no resultava convincent.

Molt probablement, el vers —el vers, no el poema— més famós de la poesia catalana de tots els temps deu ser el de Maragall, *Sia'm la mort una major naixença*. De fet, és un vers que

equivaleix a un poema, que es pot independitzar de la composició poètica de què forma part. No és gens fàcil trobar altres casos equiparables. Potser es podrien dir els següents: *He donat el meu cor a una dona barata* (Palau i Fabre), *Jo sóc la vaca de la mala llet* (Pere Quart), *Com la muntanya no hi ha res al*

món (Josep M. de Sagarra), *Jo som, Senyor, el vostre ca que bava* (Blai Bonet), *Sóc el mànec d'un tornavis* (Jordi Sarsanedas), *Heus aquí: jo he guardat fusta al moll* (Salvat-Papasseit), *Ni sola amb mi ni acompanyada* (Clementina Arderiu), *Senyor, jo vinc del fons d'una vida passada* (Joaquim Folguera). Del poeta J.V. Foix en podríem dir dos, ben diferents l'un de l'altre: *És quan dormo que hi veig clar* i *A cal fuster hi ha novetat*.

El castellanisme *apellido* havia arribat a ser molt usual, i, sens dubte, avui coneix un retrocés més que notable: la forma correcta *cognom* ja no és, ni de bon tros, exclusiva d'un petit nucli de puristes. Personalment, vaig saber l'existència d'aquesta forma gràcies a un epigrama que, de petit, vaig llegir en una humil revista que es deia *L'Esquix*, que era una mena de suplement d'*En Patufet*. Deia així: *El meu amic Pau Galí, / que és la broma de tothom, / es va enfadar molt ahir / tan sols perquè li vaig dir / el cognom abans que el nom*. És clar, es deia Pau Galí i me li va dir Galí Pau, el cognom abans que el nom!

El castellanisme *apellido* havia arribat a ser molt usual, i, sens dubte, avui coneix un retrocés més que notable: la forma correcta *cognom* ja no és, ni de bon tros, exclusiva d'un petit nucli de puristes.

Els diminutius minimitzen i ridiculitzen d'una manera deslleial.

Els projectes, un cop realitzats, deixen de ser projectes, però sovint en continuem dient *projectes* perquè els hem batejat amb aquest nom i els ha quedat. Els hem posat una etiqueta perdurable.

Entre el subjecte i el verb no hi ha d'anar el signe de la coma. És un fet ben sabut. Si enmig hi ha una frase incisa és normal que vagi entre comes, talment com podria anar entre parèntesis o entre guions. És a dir, que la coma ja no va entre el subjecte i el verb. A vegades, però, el subjecte té un cert valor emfàtic, remarcadament temàtic, d'introducció, fa gairebé la funció de títol del tema que un es disposa a tractar. I aleshores no sembla pas inescaient que vagi seguit d'una coma. De fet, en l'ús de la coma hem d'admetre un cert subjectivisme.

La relació entre el sexe i el gènere gramatical és molt irregular, sovint arbitrària. No hi ha mateixa relació entre el gos i la gossa, o entre el gat i la gata, que entre el mart i la marta, o que entre el ratpenat i la ratapenada. L'àliga imperial és gramaticalment femenina, i el rossinyol dolcíssim és masculí. Una vegada, una tòtila que era diputada al Parlament de Catalunya (!), queixant-se que el nostre llenguatge era intolerablement masculista, va adduir com a exemple la *víbora (sic)*, un animal especialment verinós i traïdor, que havíem de designar amb un nom precisament del femení. A mi, personalment — reconec que és una cosa molt subjectiva —, em sembla que la son, gramaticalment del femení, és masculina, i que el son, gramaticalment del masculí, és molt femení. En canvi, trobo que, d'acord amb el gènere gramatical, l'estiu i l'hivern són francament masculins, i que la primavera i la tardor són decididament femenines.

El mot *tema* està francament de moda. Ara n'hi ha molts que en lloc de *parlar-ne* diuen *treure el tema*. És clar que sempre hi ha algú que diu que no és ben bé el mateix. Això no falla mai.

Detallant la composició d'un jurat diem ... *Joan Pi i Jordi Puig, qui actuava de secretari*. Sembla que s'ha convingut, encara que no unànimement, que en lloc de *qui* caldria dir *que* o bé *el qual*: *que / el qual actuava de secretari*. És ben clar que es tracta d'una oració relativa explicativa. Però el cas següent no és ben bé igual: *Qui és, aquell? —Aquell? En Jordi Puig, qui actuava de secretari*. En aquest cas, l'oració de relatiu es podria analitzar també com una oració relativa substantiva, usada com una aposició. És a dir, *qui actuava de secretari* seria l'equivalent de *el qui* (o *aquell qui*) *actuava de secretari*.

Decididament, si demanes a un escriptor com diria tal o tal cosa es pensa que l'examines.

Una vegada, l'escriptor Ramon Folch i Camarasa va anar a parlar del seu pare als components d'un agrupament escolta que duia el seu nom, Josep M. Folch i Torres. Aquest agrupament tenia la seu a l'antic local de la Unió Excursionista de Catalunya, al carrer de Santa Anna, de Barcelona, i, casualment, aquell dia jo hi era, i vaig poder escoltar les últimes paraules de Ramon Folch. Els va dir que si el seu pare fos viu hauria estat molt content de poder estar una estona amb ells, i parlar-hi, i que ells haurien tingut molt de goig de poder-lo escoltar, «perquè —va dir— ell sí que en sabia, de dir coses». Molt bé. Hi ha verbs transitius (o que demanen un complement de règim) que, en principi, no admeten d'ésser usats absolutament, com és ara el verb *dir*. Però la llengua té les seves estratègies. En aquest cas, es recorre a un complement del verb, directe si el verb és transitiu, amb un valor neutre, molt general, com *coses*. I, sense vulnerar la sintaxi, es pot dir que, de fet, aquell verb s'usa absolutament.

Quan l'orador, o el conferenciant, fa una petita pausa vacil·lant, perquè busca la paraula exacta que expressi la seva idea, miro d'endevinar-la, i més d'un cop ho aconseguixo. Si inicia una frase amb el primer terme correlatiu *no tant*, espero que arribi el segon, a veure si és el legítim, és a dir, *com* (*no tant ... com*), o bé l'espuri *sinó* (*no tant ... sinó*). Molt sovint, a causa d'una gran profusió de frases incises i subordinades, no arriba ni l'un ni l'altre.

Si es vol, es pot discutir quina funció sintàctica té el grup nominal *la Maria* en la frase *Hem sentit cantar la Maria*. En principi, diem que és el subjecte de *cantar*, però hi ha qui l'analitza més aviat com el complement directe de la frase verbal *Hem sentit cantar*. Fabra, que s'estimava més descriure que no pas analitzar, deia que es comporta com si fos el complement-acusatiu del verb en infinitiu (*Gramàtica catalana*, 1956, p. 37). I en el seu afany de descriure correctament el funcionament de la llengua evitant la possibilitat de dubtes o problemes terminològics, absolutament inútils, recorre diverses vegades, en aquesta mateixa obra, al verb *comportar-se*. Així, en *Hem sentit cantar una cançó a la Maria*, diu que *la Maria*, subjecte del verb principal, es comporta com si fos el seu complement-datiu. Anàlogament, en *Han arribat uns parents meus*, el grup *uns parents meus* es comporta gramaticalment com un complement del verb (p. 40); en una proposició el verb de la qual és *haver-hi*, el membre originàriament complement-acusatiu es comporta [...] com el subjecte gramatical d'una proposició del tipus IV (p. 66); i parlant de les frases

modals (amb els verbs *voler*, *poder*, etc.) diu que l'infinitiu que figura en aquests conjunts no es comporta com un complement ordinari del verb que el precedeix (p. 88). Hi podríem afegir, encara, que diu que aquests conjunts vénen a ésser com temps perifràstics del verb que està en infinitiu (p. 87).

Encara hi ha qui no troba ben dit *el partit del govern* o *una cuina de gas*, perquè té la idea que la preposició *de* no indica sinó propietat o la matèria de què és feta una cosa. Vet aquí, amb un mateix determinat, la multiplicat de relacions que estableix aquesta preposició, que és la que té una funció determinativa per excel·lència: *el molí de vent*, *el molí de pedra*, *el molí d'oli*, *el molí del baró* (propietat del baró), *el molí de l'alcalde* (fet bastir per l'alcalde), *el molí del fantasma* (reflex d'una creença supersticiosa), *el molí de la coma Mitjana*. En un mapa del Cadastre s'hi assenyalava l'existència d'un «molino de la mala muerte», traducció literal de l'expressió, clarament deduïble, usada per un informant del país.

Anem d'un extrem a l'altre: després d'aquelles peces impreses amb una tipografia atapeïda d'abans, ara tenim llibres amb pàgines ocupades només per dos o tres versos.

Si diem *Hi havia una colla que feien molt de soroll*, amb el verb en plural, també hem de poder dir *amb llurs crits no ens deixaven sentir res*.

N'hi ha molts que no solament no miren mai els diccionaris, sinó que els sap greu que ho facin els altres.

El verb *veure's* amb el valor 'ésser vist', no 'veure's a un mateix', és un cas anàleg a *dir-se* 'tenir per nom' i *trobar-se* 'ésser en un moment donat en un lloc', en què hi ha hagut una lexicalització del pronom *es*, usat originàriament amb valor impersonal. Aquest ús de *veure's* no té reconeixement normatiu. És molt habitual quan es fan fotografies de grups més o menys nombrosos, en què cal procurar que es vegi tothom: «Ens veiem, ens veiem?», sempre hi ha algú que no s'està de demanar.

Segons explica la gramàtica, afegint una *a* a una forma nominal s'obté el seu femení, i afegint-hi una *s* s'obté el seu plural. Però hi ha un cas especial en què, de fet, amb l'afegiment d'una *s* s'obté no el plural sinó el femení. És el nom de baptisme Àngel, al costat del qual tenim Àngels aplicat a una dona.

El Diccionari Fabra il·lustra amb l'exemple *No hi havia altre a fer que resignar-se* el valor del mot *altre* com a pronom neutre. Els redactors de la Gran Enciclopèdia

Catalana, sota els efectes, sens dubte, del maig del 68, hi van introduir un canvi molt significatiu: *No hi havia altre a fer que rebel·lar-se*.

No deixa d'haver-hi qui manifesta les seves reserves quant a l'adopció de la paraula *tallat* amb què designem un cafè amb una mica de llet, aduint que no deixa de ser un calc de l'espanyol, i postulen que en català més aviat hauria de ser *trencat*. En tot cas, la forma *tallat* ja fa temps que ha estat admesa normativament. En canvi, no sembla que originin la mateixa disconformitat les formes clarament espúries *xocolata calenta*, *xocolata a la tassa* i *salsa de xocolata* amb les quals s'ha bandejat ignominiosament una forma tan genuïna i tradicional com *xocolata desfeta*.

El coll dur s'ha deixat de dur, i són molts els qui ja no saben què vol dir.

Com és ben sabut, amb el pronom *es* indiquem que l'acció expressada pel verb és atribuïda a una persona indeterminada. Però a vegades la identitat d'aquesta persona és ben coneguda, no ofereix cap dubte, sinó que es recorre a la indeterminació per raons d'índole diversa. Així, en la novel·la *La vida i la mort d'en Jordi Friginals*, de Josep Pous i Pagès, un dels personatges, el pastor, respon amb la frase *Se t'estima, noi*, al generós oferiment que li fa el protagonista de l'obra. Una mena d'elegància natural, d'un caràcter netament popular, indueix aquell personatge a impersonalitzar la seva frase de sincer agraïment. En canvi, en una altra coneguda novel·la, *Pilar Prim*, de Narcís Oller, en una conversa familiar en què es tracta de decidir el dot d'una noia que està a punt de casar-se, un dels personatges, que va de mala fe, diu: *Jo entenc que, a la teva noia*, al menos, al menos, *se l'ha de dotar amb cent mil duros*. I no hi ha dubte que qui l'ha de dotar és la mare de la noia (que no disposa dels recursos suficients), cosa que aquell individu silencia pèrfidament.

No és igual *el pot de llet*, és a dir, de llet condensada, i *el pot de la llet*, el pot amb què, abans, s'anava a buscar la llet a la vaqueria.

Fabra, en el seu diccionari, va admetre *toixó* al costat de *teixó*, però no va admetre *jonoll* al costat de *genoll*, que sembla ben bé el mateix cas. Per què? Una raó possible és que amb l'obligat canvi de consonant inicial, *jonoll* s'aparta massa de *genoll*. També podria ser que considerés que *toixó* era una forma més estesa que *jonoll*. En tot cas, no va deixar de ser una decisió arbitrària, forçosament arbitrària. Contra el que alguns creuen, o sembla que creguin, no sempre hi ha prou raons objectives que puguin determinar la inclusió o la no inclusió d'un mot en un diccionari, sobretot si té caràcter normatiu, i el lexicògraf ha de prendre una decisió, inevitablement arbitrària, tant si admet aquell nom com si no l'admet. En aquest punt, el DIEC segueix el Fabra. Personalment, encara que en el meu parlar s'ha dit sempre *jonoll*, no em sento gens afectat per aquesta exclusió, i no tindrè mai la idea de reivindicar aquesta forma.

No és impossible que algú digui, o hagi dit en alguna ocasió: *No vaig poder entrar al garatge perquè no en portava la clau*, però és evident que és una frase més aviat artificiosa. Normalment, diem *No vaig poder entrar al garatge perquè no portava la clau*, sense el pronom, i entenem perfectament que *la clau* vol dir *la clau del garatge*. Els qui no es deixarien mai el pronom en frases com *Quantes en vols?* o *En tinc més que tu*, en què té un valor partitiu, en prescindeixen en el cas de la clau, en què fa de determinatiu o complement del nom.

Curiosament, Joan Coromines prescindeix, llevat d'algun cas excepcional, dels noms científics de les espècies animals i vegetals, com si no existís la classificació taxonòmica.

Se li va enviar equival a *Hom li ho va enviar*, *Hom l'hi va enviar* i *Hom la hi va enviar*. En canvi, *Se l'hi va enviar*, solució insòlita però possible, solament equival a *Hom l'hi va enviar*. Comparem: *Se't va enviar* equival a *Hom t'ho va enviar*, *Hom te'l va enviar* i *Hom te la va enviar*. I *Se te'l va enviar* solament equival a *Hom te'l va enviar*.

En el capítol que tracta de les combinacions de dos o tres pronoms febles, Fabra, en la seva gramàtica de 1956 (p. 62), indica aquests tres exemples, que convida a comparar: *et posa el llibre a l'armari*, *te'l posa a l'armari*, *te l'hi posa*. Molt bé. Suposem, però, que ens adrecem a algú a qui diem de vostè. Teòricament, el resultat seria el següent: *li posa el llibre a l'armari*, *l'hi posa a l'armari*, *l'hi hi posa*. Sembla clar que no admetríem la duplicació *hi hi*, i l'única solució possible seria *l'hi posa*, amb una doble funció del pronom *hi*, com a datiu ètic i com a locatiu. Seria un cas anàleg a *Abans treien alcohol de la fusta, però ara ja no en treuen*, en què el pronom *en* vol dir *alcohol de la fusta*, és a dir, té una doble funció. Notem, encara, el conjunt *li hi en Obriré l'armari i li hi posaré el llibre*, anàlogament a ... *i t'hi posaré el llibre*.

Ara potser s'han oblidat, han desaparegut de la memòria col·lectiva, però hi havia un moment en què algunes frases de les nostres obres de teatre més representades havien esdevingut populars, eren conegudes per molta gent, encara que no haguessin vist l'obra en què es deien.

Ara potser s'han oblidat, han desaparegut de la memòria col·lectiva, però hi havia un moment en què algunes frases de les nostres obres de teatre més representades havien esdevingut populars, eren conegudes per molta gent, encara que no haguessin vist l'obra en què es deien. Em sembla que podria dir aquestes: «No el conec ni sé qui és» (Pompeu Gener, *L'agència d'informes comercials*), «El rei reiaaa!»

(Frederic Soler, *La dida*), «Potser sí, potser no, potser sí que era jo!» (Josep M. Folch i Torres, *La Ventafocs*), «Jo només vull saber si hi tinc dret o no hi tinc dret» (Josep M. Folch i Torres, *D'aquesta aigua no en beuré*), «Esmola que esmola, fes dagues, daguer, fes dagues que passin les malles d'acer» (Frederic Soler, *El ferrer de tall*), «He mort el lloop!» (Àngel Guimerà, *Terra baixa*).

A més dels papes de Roma, que s'han anat succeint durant prop de vint segles amb un admirable protagonisme, hi ha hagut una colla d'antipapes, que cal convenir que han contribuït a animar la història d'Occident amb eficàcia innegable. Sens dubte, Benet XIII, el venerable avi de Peníscola, generalment considerat antipapa, és el més famós de tots, amb una anomenada no superada per cap dels papes considerats legítims. El DGLC, de Fabra, ja recollia aquest terme, amb la definició «Papa cismàtic, elegit en oposició al papa legítim», i la lexicografia posterior, naturalment, no l'ha deixat de banda. Però no hem sabut veure mai que es parlés dels anticardenals, que haurien de ser els cardenals nomenats pels antipapes. El gran Benet

XIII, per exemple, poc abans de morir en va nomenar quatre, que van celebrar un conclave, potser hauríem de dir un anticconclave, i me li van elegir un digne successor, que va fer córrer molt tinta. Però, mentre no existeixi el terme adient, hem de considerar que no hi ha hagut mai anticardenals, i que els cardenals nomenats pels antipapes eren tan cardenals com els nomenats pels papes legítims.

Hi ha expressions adverbials que a vegades es tenyeixen (emmanllevo el verb a la professora Gemma Rigau) de subjecte de l'oració: *A casa no ho volen, A palau diran que no, A terra és brut, A Tarragona manxen, A l'Ajuntament protestaran, Abans era molt diferent.*

El famós lingüista Saussure deia que el signe lingüístic és arbitrari. Potser caldria afegir-hi que sovint també és elàstic.

Quan jo era nen i jugava al carrer, a Barcelona, parlàvem de guixots i de fustots. Els guixots eren les bales més ordinàries, fetes de guix i pintades de qualsevol manera. Valien dues cinc cèntims. Les més bones eren les de níquel —o, si més no, bé ho dèiem. Els fustots eren les baldufes de poca qualitat. De les bones de debò, dèiem, i devia ser veritat, que eren de fusta d'alzina. Suposo que aquests dos termes han desaparegut sense deixar cap rastre.

La paronímia és una font de suggeriments. En el conegut poema de Joan Maragall sobre la sardana hi ha uns versos que diuen: «sacerdots els diríeu d'un culte, que en mística dansa se'n vénen i van». En lloc de *mística dansa* hauria pogut dir *mítica dansa*. Recordo que jo, quan era jove, i tenia idees de jove, pensava que hauria preferit que diguéssis *mítica* i no *mística*.

L'escriptor Pere Calders, contestant a la pregunta «On li agradaria viure?», del cèlebre Qüestionari de Proust, va dir (aleshores vivia a Sant Cugat): «A Barcelona, però no hi trobo pis.» En aquest cas, efectivament, l'ús del pronom adverbial és imprescindible, no per una exigència gramatical sinó per una recta interpretació del sentit de la frase, que és una raó a vegades adduïda indegudament: sense el pronom es podia interpretar que no trobava pis enlloc. Anàlogament, diríem: «Si no sabeu el camí no hi trobareu.» Però, en canvi, en podem prescindir en el cas següent: «Ahir, remenant un calaix, sabeu què vaig trobar?»

El substantiu *lloguer* és un dels que encara que facin la funció de complement directe més aviat rebutgen el pronom *en* com a complement determinatiu: *Van*

haver de deixar aquell pis perquè no podien pagar el lloguer. És clar que ... *perquè no en podia pagar el lloguer*, com potser diu algú, és un hiperpurisme sintàctic, tributari de la llei del pèndol.

N'hi ha que voldrien endevinar les normes gramaticals del català per intuïció.

En l'argot burocràtic un frare és un error consistent a anotar una quantitat amb dues xifres consecutives invertides: 57 per 75, o 938 o 983. La diferència que origina és sempre 9 o un múltiple de 9.

L'afany de crear noves formes lèxiques amb el fàcil recurs de la derivació, i amb un valor idèntic al de les formes primitives, origina alguns resultats curiosos, com ara *la sumatòria*, per *la suma*, i *la dimissòria*, per *la dimissió*, que vénen a afegir-se a *la temàtica* i *la problemàtica*, que ja són clàssiques.

Vivim en un món en què els desmitificadors conviuen com bons germans amb els mitificadors. Així, per exemple, al costat dels qui es deleixen per desmitificar Pompeu Fabra, hi ha els qui, amb el mateix delit, no paren de mitificar Palau i Fabre.

La nostra cultura popular ha sabut expressar admirablement alguns principis o lleis formulats per investigadors d'anomenada universal. Així, el principi de Peter, segons el qual en l'ascens laboral s'arriba al límit que marca la incompetència del treballador o funcionari, el trobem expressat per la nostra dita *Un bon operari fa un mal encarregat*. I tenim una explicació esquemàtica de les lleis de Mendel en una coneguda contalla tradicional: *Una gallina xica, tica, camacurta i ballarica va tenir sis pollets xics, tics, camacurts i ballarics. Si la gallina no hagués estat xica, tica, camacurta i ballarica, els pollets no haurien sortit xics, tics, camacurts i ballarics.* ■

